

Història

Petit retrat del doctor Josep M. Marquès

Pep Vila

Josep M. Marquès,
oli d'Ignasi Esteve.

Fa una vintena llarga d'anys que vaig conèixer Josep Maria Marquès, l'historiador, l'arxiver, el director de l'Arxiu Diocesà de Girona, abans que el sacerdot i home d'església, el professor. En aquesta evocació, a vol d'ocell, s'hi barregen records personals, la meua relació professional, com a estudiós i usuari de l'arxiu, amb aquest homenot tan políticament incorrecte. Més endavant, amb parsimònia i amb un feix de lectures i de referències, m'hauré ben segur d'encarar amb una obra multidisciplinària que no he pogut llegir sencera però que m'ha acompanyat, que m'ha fet molt servei, com un far en la foscor.

L'últim llibre de Josep M. Marquès

Només JOSEP M. MARQUÈS, historiador i arxiver diocesà, podia escriure una història de l'Església de Girona amb aquest rigor. Abasta des de la primitiva comunitat cristiana (segle III) fins passat el llindar del segle XXI. S'hi ha atrevit perquè, en un temps en què impera l'especialització i, sovint, manca la visió de conjunt, Marquès es pot considerar especialista de totes les èpoques i de (quasi) totes les temàtiques. No és un llibre fàcil, però sí una síntesi que sedueix, i invita a pensar més enllà de l'època que narra.

Té presents les diverses funcions i estaments que conformen l'Església. Introdueix cada època amb l'episcopologi, però no s'entreté gaire amb els prelats, sinó que passa aviat a les comunitats del poble: parròquies, santuaris i peregrinacions, visites pastorals, economia, costums i moralitat dels eclesiàstics, fundació de monestirs i convents, la caritat en hospitals i «almoines fundades», noves formes de devoció o sants preferits en una època determinada.

Per a l'origen del cristianisme a Girona, l'autor descarta les tradicions mancades de base documental. El protagonisme que dona a la parròquia des de l'època carolíngia (segle IX), recolza en bona base: 167 parròquies poden acreditar per escrit la seva condició de mil·lenàries. Són les institucions que comencen a vertebrar la gent i el país. Explica el trasllat de la catedral dins els murs de la ciutat (segle X) i l'entrada del culte a sant Narcís a Girona, cap a l'any 1000. Sobre la reforma gregoriana a la diòcesi fa veure alguns inconvenients, com la pèrdua de l'autonomia del bisbat. A la baixa edat mitjana els dominics, vigilants de l'ortodòxia, van afavorir l'hostilitat vers els jueus i els dissidents.

El bisbe Arias Gallego anà al concili de Trento (1560-63) i les seves intervencions van ser reformistes i poc favorables a la cúria romana. Però molts decrets no es van aplicar; el capítol catedralici s'hi oposava. La mateixa creació del Seminari fou merament formal. L'època de la Il·lustració mostra uns bisbes diligents, que planifiquen la pastoral i la formació i són emprenedors d'obres assistencials. En canvi, el segle XIX, entre el liberalisme i les guerres carlines, presenta un clergat agitat i fortament implicat en les lluites ideològiques i polítiques. Llevat dels bisbes i l'alt clericat, la majoria dels capellans s'identificaven amb el carlisme o l'integrisme. Els religiosos eren més integristes encara.

Ja entrat el segle XX, judica negativament la decisió del govern diocesà de dispersar els capellans socials, que havien iniciat ateneus obrers o sindicats agrícoles (arribà a haver-hi vint-i-sis sindicats catòlics a la diòcesi, que formaren una federació). Aquest viratge o canvi silenciós es realitzà en dos anys (1919 i 1920) i fou dirigit pel Dr. S. Rial, aleshores secretari de govern del bisbat. L'autor ho interpreta com una oportunitat perduda pels viarans d'una espiritualitat conformista.

També pot estranyar la poca incidència que té la Renaixença catalana i el primer catalanisme polític en el clergat gironí, i àdhuc en el Seminari, més sorprenent si tenim en compte que bona part dels dirigents regionalistes eren cristians actius a la diòcesi. La crítica de Marquès ens fa adonar que aquesta història no ha estat escrita a honra i glòria de la institució, sinó que recull esforços i encerts, però també mediocritats i errors. Tanmateix no descuida valorar les noves congregacions de religioses sorgides a la diòcesi, les peregrinacions a Lourdes, iniciades a Figueres, o l'acció del laïcat en els centres catòlics. També analitza l'actuació dels qui s'havien adonat de les noves exigències de la societat, com ara el rector d'Olot, Esteve Ferrer (pioner del moviment catequètic). Amb tot, uns bisbes massa dòcils a la política anticatalana de Primo de Rivera van propiciar un laïcat receptiu, però no actiu, i impediren el compromís social dels catòlics.

A mesura que s'endinsa en fets històrics més propers, Marquès esdevé més personal i parcial, tant en la selecció de temes com per les interpretacions que en fa. Es desplaça «de la història cap a la crònica», diu ell. Una crònica que es descuida, a vegades, de fer esment de persones o d'institucions, que prescindeix de recordar l'ambient politico-social del darrer franquisme i que evoca el Vaticà II i el desconcert postconciliar amb uns trets genèrics i vagues. En certs moments, la riquesa temàtica de l'obra i l'abundant informació acumulada poden afectar la claredat per al lector, sobretot perquè s'abracen períodes molt llargs.

La notable extensió atribuïda a la història de l'art no és habitual en obres similars. El *Tapís de la Creació* o el *Beatus* de la catedral, la construcció dels humils temples pre-romànics, les esglésies i els monestirs romànics, el gòtic que entra per via cistercenca o la gran qualitat dels retaules a l'inici del segle XVI, troben el seu lloc. Després de la destrucció dels temples (1936-39), assenyala les etapes d'introducció de l'art del segle XX, i s'alegra de l'abandó de neoromànics i neogòtics. És aquí on, havent esmentat els noms dels diversos escultors i pintors, dedica un apartat enter a Domènec Fita, «l'artista que més ha treballat en les esglésies de Girona» i en fa veure la seva evolució.

El llibre té uns complements excepcionals. Ultra els vint-i-cinc quadres estadístics que s'intercalen en el text i conviden a superar vaguetats aproximatives, destaco el darrer apèndix: una llista de totes les parròquies i esglésies, que ocupa 58 pàgines. Per ell sol constitueix una història de la diòcesi (i suposa un impagable treball d'arxiu de l'autor).

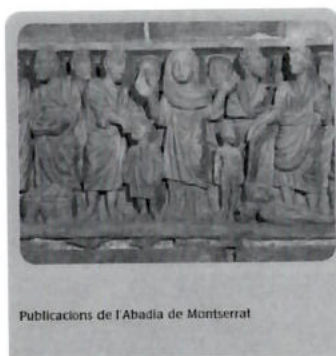
Una història de la diòcesi de Girona és el llibre de la vida d'un home. Josep M. Marquès ha dedicat a l'Església i a la cultura del país el seu temps, la seva erudició i fins la seva passió (en el doble sentit d'apassionament i de patiment). Aquest llibre sintetitza un llarg combat i porta la marca del seu autor.

Joan Busquets

Era un home difícil d'oblidar, per la seva mirada dominadora i pels revessos que donava a propis i estranys quan convenia

Una història de la diòcesi de Girona

Josep M. Marquès

L'últim llibre de Josep M. Marquès.

Un home de «poca son»

Marquès era un intel·lectual saberut, home singular, somiador de les grans deses de l'esperit, embrancat en la noble lluita de posar ordre i de divulgar, amb pocs mitjans, el patrimoni escrit del bisbat de Girona. Era un home de «poca son», com diuen a Mallorca, amb una gran tenacitat de propòsits, un coratge fora mida. En la tasca d'esmenar gairebé un impossible, estimulador de noves generacions d'historiadors, d'arxivers i usuaris, ben poques vegades els seus superiors —gasius i sords a l'hora d'escoltar la majoria de les seves enraonades demandes— van estar a l'altura de les circumstàncies. Quan ara, ja a les acaballes, vivia mig ingressat a la residència Bisbe Sivilla, va demanar que li possessin Internet a la seva cambra per així poder continuar tancant temes que tenia a mig acabar. A la fi fou escoltat. Podríem dir que la modernitat ha entrat en aquest casal mercès a la tossuderia del mossèn.

Amb més bona voluntat que mitjans, amb un esperit de treball que molts envegem, ha desplegat una feina que la gent del gremi coneix i estima, i de la qual ara seria ociós fer aquí la glossa. La bibliografia que ens ha deixat, basada en fonts molt ben documentades, estudis en profunditat, sobre història de l'Església, cultura, societat, litúrgia, cultura diocesana, el món del llibre antic o l'educació en són la millor prova. La seva vida, d'una vitalitat humana i intel·lectual fora de dubte, està en aquests llibres i opuscles que va escriure, que ens ha deixat —uns 180 pel cap baix, descomptats els articles a la premsa— en la noble folia de treballar per aquest país. També va fer altres feines feixugues, d'aquestes que no es veuen, com per exemple traslladar o ordenar l'Arxiu Diocesà al Seminari, anar a parlar amb els responsables del patrimoni bibliogràfic català perquè s'adonessin de la riquesa dels fons antics del Seminari, les obres del qual no figuren en aquest magne inventari, etc. L'aprofitament de les noves tecnologies informàtiques, la introducció de centenars de milers de fitxes a la Xarxa mostren el tarannà obert d'aquest humanista, un gran pencaire. La generositat del seu ideal, la seva ombra benèfica ens faran costat molts i molts anys. En el seu llibre *Una història de la diòcesi de Girona* (2007), en curs d'edició, hi figura una síntesi de l'esforç gegantí realitzat durant gairebé cinquanta anys de recerca ininterrompuda.

El savi del carretó

Molta gent que freqüenta el campus del Barri Vell el recorda encara sovint amb un carretó de mà. Tot un doctor en història de l'Església a la Gregoriana de Roma, membre corresponent, des de 2001, de la Real Academia de la Historia a Madrid, anava, encara no fa gaire temps, d'anada i tornada, gairebé

cada dia, des de l'antic arxiu del carrer Bellmirall fins al Seminari, carregat amb lligalls i llibres. Eren les comandes que el dia abans particulars i estudiosos de diverses procedències li havien deixat apuntades. Més d'un professor o alumne atent a la realitat l'anomenava, amb estima, «el savi del carretó». Ell feia la via, estiu i hivern, il·lusionat de servir clients i amics que treballaven en els fons dels arxius parroquials, que feien registres de pergamins, que consultaven aspectes de la vida interna de l'Església gironina, dins un conjunt colossal de peces soltes que va saber

encaixar amb paciència franciscana. Els seus nombrosos inventaris són detallats, de qualitat. Com que coneixia molts fons inèdits, la bibliografia auxiliar, dominava com pocs l'art de posar en solfa tot aquest gavadal d'informació: doctrines, institucions, moviments, persones, manifestacions col·lectives de pensaments i creences.

Vint anys enrere, a la seva senzilla habitació del Seminari, amb dos o tres parells de sabates que sortien de sota el llit, li havia anat a consultar més d'un dubte que tenia, ja fossin sobre paleografia, citacions bíbliques, abreviatures o comentaris d'un pare de l'Església sense identificar, o llacunes que tenia sobre un o altre treball en curs d'edició. Puc dir amb tota sinceritat que sempre vaig ser ben rebut i atès. El recordo també amb posterioritat un diumenge d'hivern a la tarda, a la parròquia de Fornells, on havia muntat una petita biblioteca parroquial. Li vaig anar a portar dos centenars de novel·les que sabia que ja no llegiria mai més. En entrar, estava picant textos a la taula del menjador, abrigat, sense foc a la llar. Amb l'ordinador portàtil catalogava processos que s'havia emportat com a feina de cap de setmana. En una altra ocasió vam anar fins a la Biblioteca Municipal de Perpinyà, on li vaig mostrar llibres litúrgics, cartularis de la Catalunya Nord, dels segles XII i XIII, dels quals només ell i poques persones més podien treure profit. Em va prometre que hi tornàriem una altra volta, aquesta vegada en companyia de Jaume de Puig, per tal de fer el regist d'un altre fons, aquest de Sant Martí del Canigó, d'Elna, dipositat als Arxius Departamentals de Perpinyà, però ja no hi hem estat a temps: la brevetat de l'existència, la inacceptable injustícia, l'espectacle dolorós i depriment de la mort ha pogut més que tots nosaltres.

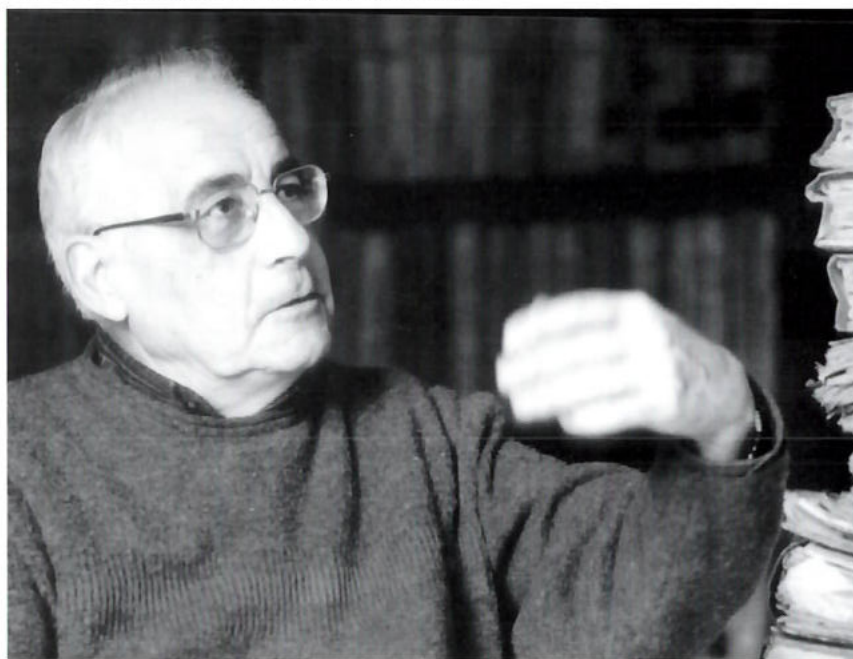
Solitari, cantellut, incòmode

En honor a la veritat encara és massa d'hora; costa de fer un balanç serè i objectiu de la seva vida i obra, d'aquest referent en la cultura arxivística del país. Cal dir també que en el tracte personal Josep Maria Marquès era una mica solitari, una mica cantellut, una persona difícil de tractar, i això li va crear malentesos i algun enemic ocasional. Si eres de la seva corda, si d'una manera o altra t'havies guanyat la seva confiança, tot anava com una seda. Un dia del mes de novembre que estava internat al Trueta, encara lúcid, cansat potser de lluitar contra la Parca, medicat i sedat a l'habitació 819, on érem presents un servidor de vostès i uns familiars directes, va contestar un amable requeriment d'una infermera dient-li sense malícia «mussol de rec». Sort que la dona, una professional de cap a peus, s'ho va agafar bé, coneixedora dels seus ocasionals estirabots. De

vegades els seus legítims interessos personals xocaven amb els d'investigadors que cobejaven la mateixa informació. Llavors sorgien les diferències, posava traves per obtenir segons quines reproduccions de documents, etc.

Josep Maria Marquès, que estimava amb bogeria aquest dissortat país, molt amant de la natura, que parlava amb gran amor dels llibres, tenaç com pocs, era com he dit un home incòmode, tossut, voluntariós, exigent, molt reservat en la seva vida privada, un xic arravatat quan li revenia un desig o afany per un tema en concret. Vivia el món dels papers com un segon sacerdot, i el seu treball d'arxiu irradiava l'aura d'una sòlida fe en la cultura. Les dificultats materials amb què es va trobar per dur a terme els seus projectes i les divergències amb moltes persones li van agrejar el caràcter, el van fer tornar un ressentit. Li havia costat Déu i ajuda arribar fins on va arribar, a despit de certa *clerigalla* que no entenia

«En el tracte personal era un solitari, una mica cantellut.»

Ja malalt, va demanar que li posessin Internet a la seva cambra per poder tancar temes que tenia a mig acabar

el seu desviure's per la cultura. En el fons se sentia poc estimat.

Encara que només l'haguéssis vist i tractat una vegada, era un home impossible d'oblidar per la seva mirada d'acer, densa, dominadora, pels revessos que donava a propis i estranys quan convenia, pel seu temperament i un deix en la conversa poc convencional. De mitjana estatura, no massa curós en el vestir, el cos d'un posat despreocupat, amb poc color a la cara, tenia una veu inconfusible, parlava amb vigor, mig cridant, amb tota la força dels pulmons. Les seves paraules eren clares i expressives, sense giragonses preconcebudes. Quan li convenia era agut i sarcàstic. Una vegada que li vaig preguntar com es trobava, em contestà sentenciosament: «Caldera vella, bony o forat». Segons quins temes els administrava amb uns gestos nerviosos, amb frases tallants. Abans de la desfeta, era de cara ampla i rodona, un front ample, amb uns ulls vivíssims, un aire ple de vitalitat. La seva calba era ja prominent, amb dos flocs de cabells argentats a cada banda. Tenia unes celles arquejades, poderoses, que movia darrere la muntura de les ulleres, un nas tibet, unes galtes plenes. La comissura dels llavis fins era ampla i ben dibuixada. Els darrers anys tenia un tic nerviós a la boca que feia la impressió que sempre mastegava les paraules que anava a dir.

La lluita contra el temps

Sovint penso que Josep Maria Marquès, l'ocell solitari, patia, que va patir molt en aquesta vida de capellà custodi d'un immens patrimoni escrit. Els seus al·legats de no-conformisme eren constants; la seva ironia, alambinada. El seu apostolat cultural va costar molt que germinés. Ara que es trobava en la seva plenitud intel·lectual, en una daurada maduresa, crec que potser ha estat

«La seva ombra benèfica ens farà costat durant molts anys.»

massa ràpid el seu pas per aquest món. A més de lluitar contra el temps inel·luctable, del qual sempre anava curt, obsessionat per la feina, no acabava de trobar gaires complicitats entre els qui, al bisbat, a les institucions de cultura, tenien responsabilitats superiors. La seva petita editorial, on publicava històries de les parròquies, se'n va anar a l'aigua per manca d'ajudes. El molestava tanta estultícia convencional. Que un humanista com ell, un home de la seva categoria hagués d'anar amb carretó a buscar els lligalls a l'arxiu no deixa de ser un fet vergonyós que clama justícia. Veurem què passarà amb les memòries que havia escrit, que ha deixat inèdites: si sortiran, si hi haurà censura prèvia, si es perdran en el disc dur del portàtil. Sense haver-les llegit, coneixent-lo una mica, han d'incomodar com espines.

Tornant allí on he començat, fa uns quants mesos, amb motiu d'una conferència que va fer a l'Arxiu Municipal de Girona, va dir-nos que la feina d'entrar les més de seixanta mil paperetes de la biblioteca del Seminari a l'ordinador li havia costat dues cataractes. Després d'haver fet aquesta feina ingent, d'aguantar fins al final, d'haver deixat treball a un parell de generacions, molts dels qui us vam conèixer, que us vam tractar, que admirem la vostra fidelitat a l'Església catalana, volem dir-vos: descansu en pau, distingit mossèn, us mereixeu tot el nostre respecte i veneració, admirem la feina que heu fet, la generositat del vostre ideal. Som molts els qui us hem estimat, malgrat els vels i les moltes incomprensions.

Pep Vila és filòleg.